

Neumorno ustvarjanje in spoznavanje Stvarnika

Ob jubileju profesorice Martine Orožen
in 150-letnici graške slavistike

LUDVIK KARNIČAR

Naglergasse 14, A 8010 Graz, ludwig.karnicar@uni-graz.at

1.04 Strokovni članek – 1.04 Professional article

Graška univerza, zlasti slavistika in slovenistika, sta bili pomembno izobraževalno in raziskovalno središče Slovencev, mesto Gradec pa eden od rojstnih krajev slovenske nacionalne kulture v 19. stoletju. Z graško slavistiko se je močno prepletala tudi znanstvena pot slavljenske profesorice Orožnove, ki letos slavi svojo 90-letnico.

The University of Graz, especially the departments of Slavic and Slovene Studies, was an important educational and research center for Slovenes, and the city of Graz was one of the birthplaces of the Slovene national culture in the 19th century. The scientific path of Professor Orožen, who is celebrating her 90th birthday this year, was strongly intertwined with Graz Slavic studies.

Ključne besede: slavistika, slovenistika, Gradec, Janez Nepomuk Primic, Gregor Krek, Martina Orožen

Key words: Slavic Studies, Slovene Studies, Graz, Janez Nepomuk Primic, Gregor Krek, Martina Orožen

Uvod

Dialektologinjo in jezikoslovko profesorico Martino Orožen sem od daleč spoznal v začetku sedemdesetih let na nekem poletnem seminarju v Ljubljani. Spominjam se, da je leta 1973, ko je bil seminar uglašen na vsestransko problematiko koroških Slovencev, tedaj izpostavljenih hudim nacionalističnim pritiskom, predavala o leksikalnem doprinosu Koroške k slovenskemu knjižnemu jeziku. Petdeset let po teh prvih srečanjih pa me je kolega Marko Jesenšek obvestil, da bo gospa letos obhajala 90 let svojega popotovanja po naši zemlji. Ker sem v zadnjih desetletjih imel dovolj priložnosti spoznati plemeniti značaj in raznovrstnost jezikoslovnih raziskav ter analiz spoštovane gospe, ne morem drugače, kot da profesorici posvetim nekaj nedolžnih vrstic v zahvalo za vso

motivacijo v študentskem in tudi poklicnem času, saj sva vsa leta ostajala povezana po strokovni in osebni plati. Vedno sem občudoval skromnost njenega značaja, nesebičnost in mladostno svežino njenega duha, tako da sem se večkrat nagibal k izvajanju njenega priimka Orožen iz *rožice* namesto iz *Erazma*. Naravnost navduševalo pa me je njeno edinstveno poznavanje najstarejših besedil slovenskega jezika od Brižinskih spomenikov do Slomška, o čemer sem se sproti lahko prepričal na seminarjih, med študijem v Ljubljani ali na njenih gostovanjih v Gradcu.

Martina Orožen je bila pred desetletji kar dvakrat na graškem Inštitutu kot predavateljica, najprej leta 1977/78 kot lektorica, leta 1991 pa kot profesorica. Dotlej so namreč vsi gostujoči imeli status lektorja, Martino Orožen pa je Inštitut lahko pridobil že kot profesorico, kar je zanjo pomenilo, tako vsaj upam, finančni priboljšek. Leta 1964 je bila na Inštitutu kot prva lektorica Marija Slodnjak, ki je imela dve uri jezikovnega pouka, od tistih časov do danes pa se je zvrstilo nad 40 lektorjev in predavateljev, ki so postajali tem bolj potrebni, ko se je po letu 1968, ko je postal asistent podjetni in genialni koroški rojak Erich Prunč, število ur na slavistiki podvojilo, hkrati pa je Prunč leta 1973 začel uvajati slovenščino kot enakopravni študij tudi pri prevajalcih in tolmačih. Na ta način so lektorji oz. profesorji že več kot petdeset let steber avstrijsko-slovenskega sodelovanja, hkrati pa kot materni govorci in strokovnjaki zagotovilo kvalitetnega pouka. Martine Orožen smo bili prav veseli, kajti kot odlična poznavalka diahronije slovenskega jezika nam je odprla vpogled v strukturne in razvojne zanimivosti starejšega jezika do izoblikovanja knjižne norme, o čemer dotlej nismo veliko slišali.

Letošnji okrogli jubilej Martine Orožen sovпада s 150-letnico graškega Inštituta za slavistiko. Leta 1871 je namreč nekdanji Miklošičev študent in specializant, v Gradcu habilitirani Gregor Krek, nastopil službo profesorja na novo ustanovljeni katedri za slovansko filologijo (splošna slavistika). Že 60 let prej, leta 1811, pa je slovenščino kot univerzitetni predmet položil v zibelko pravnik, pesnik, prevajalec, poliglotni učitelj in razsvetljenec Janez Nepomuk Primic.

150-letnica graške slavistike

O trajni znanstveni rasti graške slavistike od jugoslavistike prek rusistike do slovenistike današnjih dni je napisanih več preglednih člankov in posameznih prispevkov; opozarjam na zapis Stanislava Hafnerja (1916–2006), največjega poznavalca zgodovine avstrijske slavistike, na to temo so pisali še Ivan Macun, Franz Krones (Franz Krones Ritter von Marchland), Josef Matl, Erich Prunč, Manfred Trummer, Hermann Miklas, Janez Šumrada, Peter Grzybek, Heinrich Pfandl idr.

Ko je Stanislav Hafner kot nestor avstrijske slavistike decembra 1996 slavil v Gradcu svojo 80-letnico, smo se spomnili še enega jubileja: 125-letnice slavistike. Delegacija Oddelka za slovanske jezike in književnosti na Filozofski

fakulteti Univerze v Ljubljani je vodila prav Martina Orožen, tedanja predstojnica, ki je ob tej priložnosti preletela tudi razvojno pot graške slavistike. Zaradi letošnje pandemične 150-letnice pa je morda smiselno, da najprej priključimo v spomin nekaj bolj ali manj znanih dejstev, povezanih z Univerzo Karla in Franca v Gradcu, s častitljivo tradicijo tukajšnje slovenistike, pa tudi z nekdanjo notranjeavstrijsko prestolico kot tako.

Najstarejšo stolico slovenskega jezika v Evropi, namenjeno praktičnemu pouku jezika, se pravi jezikovni izobrazbi duhovščine in uradništva, je od leta 1811 do 1813 vodil njen razgledani ustanovitelj Janez N. Primic, prve zametke o uvedbi slovenskega lektorata na jezuitski univerzi pa je zaslediti že leta 1780. Šele letos z več kot 200-letno zamudo prihaja v javnost prvo slovensko diplomatsko besedilo, ki ga je prevedel visoko izobraženi Janez N. Primic, s čimer je postavil temelje slovenski diplomatski terminologiji. Izdajo Primičevega spisa je vzel v roke zgodovinar, jezikoslovec in diplomat mlade slovenske države Janez Šumrada (*Rojevanje slovenskega diplomatskega jezika*, 2021).

Po desetletni vakanci od leta 1823 do 1867 je nad štirideset let stolico vodil Koloman Kvas. Gregor Krek kot filolog in folklorist jo je nato preobrazil v univerzitetno slavistiko in jo razvijal do upokojitve leta 1902, ko jo je predal Matiji Murku. Ta je bil že specializiran rusist, etnolog, literarni zgodovinar in slavist, ki ga ni zanimala več toliko zgodovina, pač pa sodobni pogled na preteklost. Prvi je pri raziskavah na terenu uporabljal fonograf. Inštitut je vedno bolj rastel, zato je bila leta 1896 ustanovljena še druga katedra s posebnim poudarkom na deželnem jeziku, tj. slovenski filologiji. Mesto je bilo namenjeno Jagičevemu kandidatu Vatroslavu Oblaku, slavistu in raziskovalcu sodobne dialektologije ter poznavalcu čakavskih pa tudi makedonskih govorov v okolici Soluna, s poznavanjem katerih je omajal karantansko-panonsko teorijo Jerneja Kopitarja in postavil izvor stare cerkvene slovanščine v bolgarski prostor; zaradi njegove prezgodnje smrti pri 32 letih pa je mesto zasedel klasični filolog in primerjalni jezikoslovec Miklošičeve šole Karel Štrekelj, ki je daleč presegal tedaj veljavno mladogramatično metodo.

Štrekelj je na Inštitutu deloval do svoje smrti leta 1912, že za časa življenja pa je v Gradcu veljal za prvega znanstvenega slovenista. Gojil je dialektologijo, kontaktno lingvistiko, knjižni jezik, zgodovino jezika, folkloristiko in slovensko književnost, raziskoval izposojenke, zasnoval prvo v slovenskem jeziku napisano historično gramatiko in slovensko literarno zgodovino *Zgodovina slovenskega slovstva*. Delo je izšlo v dveh debelih knjigah na osnovi 1.250 strani obsegajočega rokopisa, hranjenega v graškem inštitutu, šele leta 2012 in 2014 (ZRC SAZU, ur. Matija Ogrin). Monumentalna je njegova zbirka ljudskega slovstva, od katere je izdal le okoli 9.000 slovenskih ljudskih pesmi, metodološko vzornih tudi za druge narode z naslovom *Slovenske narodne pesmi* (ponatis Cankarjeva Založba v štirih knjigah, 1980). Od leta 1890 do prihoda v Gradec je bil Štrekelj po Mateju Cigaletu na priporočilo Franca Miklošiča in Frana Levca urednik slovenske izdaje *Državnega zakonika*. Posrečila se mu je sinteza celotnega dotedanjega slovenističnega in folklorističnega znanja.

Zato smo ob 90-letnici Štrekljeve smrti leta 2002 pripravili Štrekljeve dneve, ob 100-letnici 2012 Štrekljevo akademijo, vrhunec dogajanj pa je bilo odkritje novega nagrobnika leta 2014, ker so medtem v njegov grob že položili neke druge kosti. Kot nalašč pa je bilo tik ob njegovem grobu ob potki še zelo zaraščeno mesto, ki sem ga odkupil in na njem brez odlašanja namestil nagrobnik iz belega kraškega kamna. Slovesnosti se je udeležila vrsta akademikov in profesorjev, med njimi tudi Martina Orožen.

V Gradcu sta bila še dva imenitna slovenska znanstvenika Rajko Nahtigal in Fran Ramovš. Nahtigal je bil Štrekljev naslednik od leta 1912 do 1918 in se je v Gradcu razvil v pomembnega mediavista in raziskovalca zgodovinskih vprašanj slovenskega jezika ter v strokovnjaka za primerjalno slovansko jezikoslovje. Na Dunaju in v Gradcu pa se je oblikoval Fran Ramovš, ki se je leta 1918 habilitiral pri Nahtigalu in velja za utemeljitelja slovenske historične slovnice ter dialektologije. Kot privatni docent je predaval le en semester, leta 1919 pa je z Nahtigalom zapustil Gradec. Po travmi prve svetovne vojne sta odšla v Ljubljano in tam ustanovila ljubljansko univerzo, hkrati pa sta bila tudi nosilca strokovnih vsebin Inštituta za slovansko filologijo. O njunih zaslugah nam je pogosto govoril Stanislav Hafner, ki je imel zgodovino avstrijske slavistike v mezincu, in nas opozarjal na dejstvo, da je zaradi posebnih zgodovinskih okoliščin slovenski jezik vedno nosil celotno breme nacionalne eksistence.

Šele po drugi svetovni vojni je sodobna slavistika v Gradcu spet zaživela in se razvijala zlasti v smeri rusistike in jugoslavistike, s prihodom Stanislava Hafnerja leta 1964 iz Avstrijske nacionalne (dvorne) knjižnice, kjer je bil na delovnem mestu Jerneja Kopitarja, Franca Miklošiča in Franceta Kidriča, pa je po dolgih letih pognala tudi slovenščina. Hafner je kot študent utemeljitelja znanstvenega strukturalizma kneza Nikolaja Sergejeviča Trubeckoja prinesel z Dunaja na graško slavistiko strukturalističnega duha, ruski formalizem in temeljito poznavanje srbskega srednjega veka. V središču njegove znanstvene pozornosti je bila kajpak zgodovina avstrijske slavistike; še ob 100-letnici Miklošičeve smrti leta 1991 je na petih mednarodnih simpozijih predaval o njem, ne da bi se bil kje ponavljal. Zanimala sta ga tudi jezik in literatura slovanskih manjšin v Avstriji, posebej pa se je kot koroški Slovenec zavzemal za znanstveno rast narodne skupnosti. Na stara leta se je spet navdušil za svoje korenine (odraščal je namreč v Hodišah, ki tedaj še niso bile predmestje Celovca, pri stricu župniku Janezu Starcu, zadnjem slovenskem deželnem poslancu med letoma 1927 do 1934) in bil skupaj s svojim doktorandom in slovenistom Erichom Prunčem (1941–2018) pobudnik dolgoročnega projekta *Leksikalna inventarizacija slovenskega ljudskega jezika na Koroškem*, v sklopu katerega je izšlo sedem zvezkov dvojezične slovensko-nemške konkordance *Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten* (od A do Mi-, 1982–2012), pripadajoči *Alfabetarij* od A do Ž (2018) ter odlična disertacija sodelavke Andrejke Žejn *Določitev poteka izoleks v slovenskih narečjih na avstrijskem Koroškem* s komentarji in geografskimi kartami (2014), ki bi jo bilo potrebno izdati v knjižni obliki. Sodelavca megalomanskega projekta s petimi cilji sta bila

med drugimi tudi poznejša celovška slavistka Herta Maurer-Lausegger ter vodilni graški rusist, močno povezan s slovenistiko, Heinrich Pfandl. Slednji je v letošnji poletni številki zbornika Kulturnega društva člen 7 za avstrijsko Štajersko objavil najsodobnejši prerez graške slavistike od začetkov do danes s poudarkom na slovenistiki *150 Jahre Slawistik in Graz / 150 let slavistike v Gradcu* (VII, 2021).

Živa priča raziskovalnih razsežnosti graškega obdobja od Gregorja Kreka do razpada monarhije je 155 seminarских nalog, ki so jih napisali v Gradcu vzgojeni slovenisti in zgodovinarji, npr. Anton Breznik, Janko Bratina, Janko Glaser, Joža Glonar, Fran Ilešič, Ivan Koštial, Fran(c) Kotnik, Janko Kotnik, Davorin Majcen, Ivan Masten, Karel Ozvald, Makso Pirnat, Fran Ramovš, Ivan Tominec, Josip Tominšek, Josip Wester in Vinko Zupan (*Slowenenen und Graz / Slovenci in Gradec*, Ludvik Karničar, Andreas Leben, Slwenistische Forschungsberichte 4, 2014).

Nadaljnji pomen graške univerze

Graška univerza se je po drugi svetovni vojni kot prva v Avstriji spet posvetila pragmatičnim jezikovnim nalogam, ne le estetskim vprašanjem in s tem poskrbela za nadaljevanje tradicije. Vsi slovenisti od Primica do Prunča, ki je na slavistiki deloval do leta 1989, nato pa bil do upokojitve predstojnik Inštituta za teoretsko in uporabno translatoLOGIJO, so se namreč ukvarjali tudi s prevajanjem uradnih dokumentov. Na inštitutu za prevajalce je dvanajst let vodil lektorat slovenskega pravnega in upravnega jezika najvišje stoječi in priznani koroški pravnik Pavel Apovnik. Tja ga je povabil tedanji predstojnik slavistike in prevajalstva Stanislav Hafner. Iz Apovnikove zavzete dejavnosti je v 80-ih letih nastal dvodelni *Slovar pravnega in ekonomskega jezika*, prvi, nemško-slovenski del leta 1990, leta 1996 pa drugi, slovensko-nemški del (Pavel Apovnik, Ludvik Karničar). Pravni slovar je bil nujno potreben, da bi olajšal Slovincem opravke na uradih in vnesel transparento v nemški pravni jezik, ki je že po sebi tak, da ga nemško govoreči sami ne razumejo najbolje in zato drago plačujejo pravnike. Vladal je nered, v slovenščini pa kljub možnosti uporabe jezika na nekaterih koroških uradih tako ni bilo na voljo pravne terminologije. Kako torej biti, kadar vlada v deželi kaos? Na to je kitajski modrec Konfucij, ko so ga nekoč vprašali, kaj bi storil, če bi postal vladar države, menda odgovoril, da bi najprej spravil v red jezikovne pojme, nato bi se same od sebe uredile stvari, morala in odnosi med ljudmi! In tako je skoraj natanko sto let po *Nemško-slovenski pravni terminologiji* Janka Babnika ob sodelovanju 40 pravnikov s Kranjskega (Dunaj 1894) spet izšlo podobno delo.

Za nacionalno in kulturno identiteto Slovencev je graška univerza v 19. stoletju neprecenljivega pomena. Do konca monarhije so bili vsi profesorji na slavistiki slovenskega rodu. Po eni strani so pisali evropsko slavistično zgodovino, po drugi strani pa so si z oblikovanjem norme znanstvenega jezika

prizadevali za dvig prebujajoče se slovenske nacionalne kulture in zavesti. A ne samo slavistika, za razvoj funkcijske raznovrstnosti jezika so pomembna tudi prva slovenska predavanja od sredine 19. stoletja do leta 1865 na drugih fakultetah, kar je bil eden od sadov pomladi narodov leta 1848. Na pravni fakulteti so predavali profesorji Josip Skedl, Johann Kopač/Kopatsch, Josef Krainz, na teološki Johann Kopač/Kopatsch, Matthias Robič/Robitsch, Franz Stanonik, Lorenz Vogrin, Joseph Tosi, Franz Xaver Weninger. Tam je bilo največ slovenskih profesorjev, ker je bila teologija očitno najmanj nevarna. Na medicinski fakulteti pa je predaval Ljubljčan Johann Nepomuk Kömm. Slednji je kot vodja kirurške klinike od 1808 do 1849 predaval o babištvu, od 1840 naprej po svojem učbeniku *Bukve od porodne pomoči za porodne pomočnice na cesarskokraljevi Karlo-Francevi višji šoli v Gradcu*. Od teh profesorjev so bili rektorji Johann Nepomuk Kömm (enkrat še liceja, drugič pa že univerze), Matthias Robič/Robitsch (dvakrat; sedemkrat pa dekan teološke fakultete) in Johann Kopač/Kopatsch. O tem več v zvezku *Materialien zur Geschichte der Slawistik in der Steiermark*, *Slowenistische Forschungsberichte* 2, 1987 (Prunč, Karničar 1987), in v monografiji *Graz und Slowenen / Gradec in Slovenci* (Karničar, Rajšp 2011).

Graška univerza pa je, kar zadeva slovenščino, nekaj posebnega še danes, kajti cenjenemu dekanu pravne in nazadnje tudi humanistične fakultete, velikemu prijatelju slovenske kulturne tradicije v Gradcu, pravniku Gernotu Kocherju, se je posrečilo pridobiti edino slovensko profesuro v Avstriji: mesto profesorja za slovensko literaturo, in tega je leta 2009 zasedel koroški Slovenec Andreas Leben, ki je trenutno tudi predstojnik Inštituta. Lepo bi bilo, da bi slovenščina kljub vse manjšemu številu študentov obstala, kar bi bilo v duhu bogate zgodovinske tradicije pa tudi v geografskem smislu, kajti Gradec je od Ljubljane in Zagreba enako oddaljen, do Celovca pa je še bližje. Ob inštitutski ponudbi pa je prizadevna lektorica Kasilda Bedenk že leta 2015 ustanovila zasebno slovensko šolo, v kateri sedaj uspešno vodi tečaje slovenščine (okoli 60 odraslih na semester).

Zgledna vloga Gradca v kulturni zgodovini Slovencev

Vloga mesta Gradec je bila ves čas zgledna. Za slovenski kulturni razvoj je Gradec najmanj tako pomemben, kot so Dunaj, Ljubljana, Trst ali Celovec. Pri ljudskem štetju leta 1905 so v Gradcu našeli nad 20.000 Slovencev, okraja Lend in Gries pa sta veljala za slovenski četrti (*windisches Viertel*). Dve petini štajerskega prebivalstva sta bili slovenski, v štajerskem deželnem zboru pa je od leta 1861 do 1916 sedelo kar 46 slovenskih poslancev in dva namestnika deželnega glavarja po letu 1890 (Franc Jurtela in Josip Serbec). Vprašanje je, kaj so dosegli, kajti po letu 1910 je veljalo reklo *Proč od Gradca*.

Tudi kulturnih društev ni manjkalo, ne katoliških ne liberalnih, npr. znamenita *Slovenija*, ustanovljena leta 1848, z 200 člani in pevskim zborom (za

kakovost sta skrbela skladatelja brata Benjamin in Gustav Ipavec; Benjaminu, skladatelju himne *Domovina, bodi zdrava*, smo leta 2018 v bližini njegovega groba postavili nov nagrobnik v obliki Triglava), društvo tehnikov *Vendija*, literarno društvo *Sloga*, društvo *Triglav*, *Slovenska beseda*, *Slovenska čitalnica*, katoliško društvo *Zarja*, društva *Tabor*, *Naprej*, *Domovina z otroškimi vrtcem*, *Kres*, telovadno društvo *Sokol*, *Čitalnica* idr.; v sklopu Triglava pa je leta 1892 deloval celo *Sabljaški klub*. Večina društev ni dolgo obstajala, a komaj je policija enega prepovedala, je kmalu že pognalo drugo. O društvih prim. članek Staneta Grande v monografiji *Slovenci in Gradec* (Karničar, Rajšp 2011). Sedaj v Gradcu delujejo *Klub slovenskih študentov in studentk*, *Društvo Avstrijsko-slovensko prijateljstvo Gradec* in *Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko*.

Z odcepitvijo Spodnje Štajerske pa je bilo tudi te razgibane kulturne dejavnost konec. Iz monarhije je nastal kup ponesrečenih držav, kot sta bili Nemška Avstrija in še bolj ponesrečeni Država SHS, kraljevina Jugoslavija in povojna socialistična Jugoslavija, ki je zaradi nedemokratskega obnašanja vladajočih pred 30 leti že drugič razpadla. Prvi svetovni vojni je nato sledila še hujša morija in odnosi med Avstrijo in Jugoslavijo so se odtajali šele v 60-ih letih; najprej so Gradčani začeli iz Gradca navezovati stike s tujimi umetniki, tako da je bil graški bienale treh dežel (Avstrija, Jugoslavija, Italija) *Trigon* leta 1967 že zelo odmeven.

Prvo študentsko oz. znanstveno društvo *Societas slovenica* je prav tako nastalo v Gradcu. Leta 1810 ga je ustanovil Janez N. Primic kot uvod v katedro. Ni ga poimenoval *Societas illyrica* ali *sclavonica* ali morda celo *veneta*, kot bi bilo tedaj pričakovati, pač pa *slovenica*. Tudi ko je leta 1810 vložil prošnjo za ustanovitev slovenske stolice, jo je v nemščini naslovil z *Vorschlag zur Errichtung einer slowenischen Lehrkanzel*. Zelo razsvetljsko, kajti drugega glotonima razen *Windisch* v nemščini tedaj ni bilo. S tem je kot prvi hotel opozoriti na poenotenje slovenskega knjižnega jezika (koroška, središčna, vzhodnoštajerska in prekmurska norma!), po drugi strani pa v nemščini uveljaviti ime, ki so ga Slovenci uporabljali sami. S *Societas slovenico* pa si je žal zastavil prezahteven pensum, ki zaradi pomanjkanja sodelavcev ni mogel biti izveden, saj je šlo za celoten topografski opis slovenskega dela Štajerske od opisa tal, kamnin, flore in favne do opisa značaja prebivalcev, njihovih poklicev, bivališč ter šeg in navad.

Slovenskega društva in katedre smo se spomnili že na simpoziju ob 190-letnici prve stolice, ko smo 12. oktobra 2001 na 70. rojstni dan tedaj zadržane Martine Orožen, na fasado stare jezuitske univerze nasproti stolnice namestili dvojezično ploščo, doslej edino tako sredi graškega centra. Ob 200-letnici pa sta v sklopu slavnostne akademije ob navzočnosti znanstvene in politične smetane iz vse »Notranje Avstrije« in z Dunaja bili predstavljeni priložnostna znamka Pošte Slovenije ter navedena publikacija *Gradec in Slovenci* z 18 prispevki. Dodatnih 24 kulturnozgodovinskih prispevkov na tematiko Gradca pa je v zborniku *Slovenci in Gradec / Slowenen und Graz* (Karničar, Leben 2014).

Pomen mesta potrjujejo tudi posamezniki in dogodki, začenši od protireformacijskega repertoarja do publikacij, kot so *Evangelija inu lystuvi* jezuita Janeza Čandka, 1613, ena redkih slovenskih knjig v 17. stoletju v Dalmatinovem jeziku in osmih nakladah, s čimer je bilo poskrbljeno za kontinuiteto središčne tradicije vse do Jurija Japlja. Enako velja za zgodovinske publikacije, kot so prva pesmarica katoliških cerkvenih pesmi *Keršanskiga vuka peisme* Ahacija Stržinarja (1729), prva zgodovina v slovenščini *Dogodivšne štajerske zemlje* Antona Krempla (1845) itd. Žal ni ohranjena prva tiskana katoliška knjiga, protireformacijski katekizem Lenarta Pacherneckerja. Že leta 1592 je v Gradcu izšlo mednarodno pomembno leksikografsko delo, 800 strani obsegajoči *Dictionary quattuor linguarum, videlicet, Germanicae, Latinae, Illiricae (quae vulgo Sclavonica appellatur) et Italicae, sive Hetruscae* – nemško-latinsko-slovenski in italijanski slovar nemškega humanista Hieronima Megiserja, ki je prispeval k temu, da je slovenski jezik čez noč postal znan po vsej beroči Evropi, ne le med Slovenci. Še bi lahko našteval slavne dogodke in posameznike, a se za konec vračam k naši slavljenci, s katero se veselim vsega, kar je ustvarila.

Spominjanje in razmišljanje

Kdor je bil rojen pred 90 leti, je moral doživeti huda leta otroštva in mladosti in nam lahko takoj pove, da današnje udobno življenje ni nekaj samo po sebi umevnega. Martina Orožen mi je pripovedovala, da je bila doma v Turju blizu Hrastnika pri Celju v delovni in verni kmečki družini s šestimi otroki. Živel so od trdega dela, od zemlje: *Daj nam danes ...* Njen oče je bil družbeno zelo dejaven pri krščanskih demokratih Janeza Evangelista Kreka, borca za pravice slovenskih kmetov in delavcev ter podžupan v Hrastniku. Oče Martine Orožen je s svojo aktivnostjo motil naciste, ki so ga leta 1942 ustrelili kot talca. Starejši gospod iz Gradca, ki ima hišo blizu centralnega pokopališča, mi je pripovedoval, da so bili Gradčani šokirani, ko so stali ob cesti in videli, kako so s tovornjaki vozili trupla ustreljenih žrtev iz Maribora in jih pokopavali na graškem pokopališču, za tovornjaki pa so se vlekli sledovi človeške krvi. Martina Orožen je postala povezana z Gradcem tudi zaradi tega zelo žalostnega razloga, kajti vsa leta je za vse svete prihajala na pokopališče k velikemu Spomeniku žrtvam fašizma, kjer je vklesano tudi ime njenega očeta.

Hudo in težko je moralo biti za mater obdelovati kmetijo in preživljati številno družino sredi najhujšega časa. Česa takega danes noben človek ne bi zmožl več.

Moli in delaj, je bila skrivnostna formula preživetja Slovencev skozi zgodovino, predvsem kmetov kot ohranjevalcev narodne tradicije. Kmečki stan danes žal izumira, z njim vred pa posledično tudi zdrava kmečka pamet, kar se pozna na vseh korakih. V zmaterializiranem času še bolj peša molitev, toda Martini Orožen trdo delo in krščanske vrednote pomenijo vse: poštenost, skromnost, pomoč bližnjemu, spoštovanje drugega in tudi samega sebe. V to

poglavje sodi npr. 4. božja zapoved *Spoštuj očeta in mater, da boš dolgo živel in ti bo dobro na zemlji*, ki zadeva tudi spoštovanje maternega jezika. Do njega pa so Slovenci zaradi stremljenja k socialno prestižnejšemu nemštvu žal že v Slomškovih časih imeli moten odnos, kaj šele danes, v času multikulturnih neumnosti. In ni čuda, da je na binkoštni ponedeljek leta 1838 Slomšek v Mošpergu pri Celovcu, v cerkvi Urbana Jarnika, naredil jezik za predmet teologije: pobožnemu ljudstvu je položil na srce, da je jezik spoštovati njegova dolžnost in da bodo vsi zaničevalci svojega poštenega jezika vrženi tja, kjer bo jok in škripanje z zobmi!

Če bi danes ljubljanski škof izrekel kaj tako bogokletnega, bi ga globalisti nemudoma ekskomunicirali! Sicer pa Ljubljana zaradi raznih gorečnežev skoraj nikoli v zgodovini ni bila zdravo slovensko jedro, na intelektualce se je neredko gledalo bolj v duhu *Pogine naj, pes*. Danes, ko bi po tridesetih letih samostojnosti od metropole neke nacionalne države upravičeno lahko pričakovali več izžarevanja in privlačnosti za vse Slovence od blizu in daleč, da bi se v Ljubljani počutili kot doma. Za to vzdušje samozadostnosti pa je nemara krivo tudi dejstvo, da tam ni hribčkov, ki bi jih kupovali, sadili trte in si dobrohotno nazdravljali ...

Martina Orožen je večjezična. Odlično obvlada poljščino, češčino, hrvaščino, nemščino in francoščino, o čemer sem se prepričal na lastna ušesa. Pred leti sem se s skupinico, v kateri je bila tudi Martina Orožen, odpeljal v Francijo na simpatične desetdnevne duhovne vaje v tih, samotni kraj. Računal sem s strogim postom, pa so kosila trajala ure in ure. Udeleženci so bili sami francoski laiki, močno kritični in izobraženi profesorji, sodniki, uradniki in učitelji. Predavatelji se bili tudi laiki, eden je npr. vsak popoldan po dve uri interpretiral neko zahtevno Pavlovo pismo, Sveto pismo pa je imel lepo zaprto pred sabo na mizi. Ko sem se francoščine že bolj privadil – prej sem imel le tri mesece gastarbajterskih izkušenj z vinske trgatve na jugu Francije – sem si ga upal po enem tednu vprašati, ali morda poučuje teologijo na Sorboni, da se tako spozna, pa je dejal, da je navaden sodnik nekje blizu Pariza. Martina Orožen je z njim tekoče razpravljala o teoloških vprašanjih. V Franciji veje zelo revolucionaren duh, podoben tistemu, ki je v srednjem veku prišel s cistercijani v Srednjo Evropo. Meni kot Avstrijcu je organist že pri prvi sveti maši med obhajilom v pozdrav zaigral dunajski valček in to tudi napovedal! Mi je bilo precej nerodno. Po maši pa mi je razložil, da se je do 18. stoletja obhajilo imenovalo *nebeška ohcet* in da so med njim celo plesali! Zdaj tega ne smejo več. Zelo hvaležen sem bil Martini Orožen, ker me je povabila v skupino, da sem si lahko prevetрил možgane *a la française*. Odlično znanje francoščine ji je koristilo tudi lani ob 200-letnici rojstva Valentina Vodnika, ko je souredila znanstveno monografijo *Vodnikov katekizem*. Priredil ga je po Napoleonovem katekizmu in objavil za slovenske šole v času Ilirskih provinc leta 1811.

Martina Orožen goji posebno ljubezen do koroškega jezikovnega prostora, to ni nobena skrivnost. O tem priča uredniško delo in analiza jezika ob izdaji *Tinjske rokopisne pesmarice* (2005), kjer avtorica ugotavlja, da pesmarica ob

Gutsmanovi knjižni normi predstavlja starejšo govorno tradicijo bogoslužnega jezika, ki se po svoji dikciji navezuje na čas Brižinskih spomenikov. S simpatijo pa govori tudi o Korošcih, ki jih je spoznavala kot profesorica na Dunaju in v Gradcu. Najbrž smo se ji zato tako prikupili, ker smo zares prijetni, ali pa je prevečkrat poslušala pesem *Korošci smo zmerom za muštr bili, na svetu ni gurših ni bolših l'di!* Tertium non datur.

Nekajkrat je bila na obisku tudi pri nas doma na Obirskem. Prvič v 80-ih letih. Ko je bila živa še mama, sta se nekoč celo popoldne tako živahno pogovarjali, da mi bo ostalo vedno v spominu. Nazadnje sta se druga drugi čudili, kako je mogoče, da se tako odlično razumeta, ko vendarle prihajata iz dveh različnih jezikovnih svetov. Opazil sem, da ni take razlike med monoftongičnim obirskim govorom in slovenskim knjižnim jezikom. Drugi dan me je nato Martina Orožen vprašala, v katere šole je mama hodila, da ima tako modrost in da se je z njo lahko menila tudi o zahtevnejših rečeh. Ni se mogla načuditi, da tako daleč od vsake civilizacije, Bogu za hrbtom živijo ljudje s tako močno ustno tradicijo, z mislečim umom in odličnim razumevanjem knjižnega jezika. Pa sem ji pojasnil, da je mama komaj videla šolo od znotraj. Starejši so hodili v nedeljsko šolo k župniku, pri Hitlerju pa je bilo vse nemško, še pogovarjati se med seboj niso smeli v slovenščini in so zato bili prisiljeni šepetati, če so se hoteli v šoli sporazumevati, nemško pa do hitlerije tako in tako ni znal nihče.

Leta 1990 sem jo povabil v Sele na predstavitev svoje knjige o obirskem narečju, ki sem ga primerjal s sosednjimi govori, tudi selskim. V publikaciji je bil prvič v slovenski dialektologiji obširno predstavljen jezikovni svet neke slovenske vasi na Koroškem, in to na podlagi konkretnih govornih položajev vključno s sinhronim opisom, lokalno mikrotoponimijo, funkcionalno-komunikativno členitvijo besedišča in s pogledom v življenje vsakdanjega jezika oz. ustno tradicijo. Prvi govornik na predstavitvi je bil veliki narodnjak in gromovnik obirski župnik Tomaž Holmar, rojen pri Gospe Sveti, kjer je bil oče, doma iz Žabnic v Kanalski dolini, organist. Župnik je v mladih letih poslušal Lamberta Ehrliche na Sv. Višarjah in se vsa leta navduševal za slovensko državo brez Beograda, Dunaja ali Moskve, kar je leta 1991 za svojo biserno obletnico mašniškega posvečenja, ki ga je imel na Sv. Višarjah leta 1931, tudi smel doživeti. Na predstavitvi je nastopil zelo ponosno in močno potrkal na jezikovno ter narodno zavest, poudaril globino besede, s katero lahko izrazimo še tako zapleteno misel in moč žive besede, s katero se je vse začelo: *Bodi svetloba!* Materni jezik pa je zadeva časti za tiste, ki jo imajo.

Nato pa je Martina Orožen v pol ure razložila funkcioniranje jezika, njegovih zvrsti in sistemov ter podčrtala pomen dialektologije, vede o narečjih, ki predstavljajo kontinuiteto od srednjega veka do današnjih dni. Besede so ji vrele na dan in odražale spoštovanje pred pojavom, ki mu pravimo jezik, ki pa je tako zapleten, da ni mogel nastati sam po sebi, niti si ga po njenem mnenju človek s svojimi zakonitostmi ni mogel izmisliti – pač dar božji kot marsikaj v naravi. Publika je strmela in najbolj izobražen kmet iz Sel mi je zaupal, da česa takega še ni doživel. Vprašal sem ga, kaj se je zgodilo. Dejal je, da si do

tistega dne ni mogel predstavljati, da bi kaka ženska prosto tako dolgo in tako razumljivo govorila o zahtevnih stvareh, ne da bi kam pogledala in ne da bi se ji pri tem vsaj enkrat zataknilo! Česa takega, je dejal, še moški, ki je višek stvarstva, ne spravi skupaj, kaj šele ženska!

Moral sem mu pritrditi, da se ne moti. Še nikoli namreč ni doživel kake prave profesorice in ni vedel, da so bile tedaj v Ljubljani ženske zares pametne, vsekakor bolj kot na Koroškem. Jaz sem to vedel, ker sem imel v sedemdesetih letih prav po iniciativi Martine Orožen recipročno štipendijo v Ljubljani in sem smel stanovati pri njenih prijateljih, družini Černelič, v bloku, kot nalašč nasproti Jožetu Toporišču, svojemu mentorju. Tako sem lahko videl, kdaj je ugasil luč in sem ga nekoč, nič slabega sluteč, vprašal, ko sem prišel na konsultacijo, zakaj je prejšnjo noč luč zopet gorela do dveh. Nič ni odgovoril, drugič pa mi je očital, da hodim že pred polnočjo spat, da tako na gre, če hočem postati resen znanstvenik! Seveda mu nisem povedal, da me tisti večer sploh ni bilo doma, da sem bil v operi, nato pa na lumpanju. V tistem letu sem imel nekajkrat priložnost, da sem šel na obisk motit delovni kolektiv sestavljalcev SSKJ, ki je ravno nastajal. Tam je bila zaposlena tudi Ivanka Černelič. In čudil sem se. Same ženske, ena bolj pametna kot druga, moških pa sem videl kvečjemu dva! Verjetno so se raje posvečali biznisu in iskali dobiček, kot se pač za Kranjce spodobi.

Naj za konec citiram besede Martine Orožen, ki sem ji hvaležen, da je slovenski jezik njena ljubezen in njeno življenje. V svojem večdesetletnem raziskovalnem delu je odkrila Stvarnika, v čemer vidi nagrado za ves svoj trud.

In kaj bi ji zaželel, ko si je naložila deveti križ? Iz srca ji kličem še na mnoga in zdrava leta! Verjetno si v svoji skromnosti ob jutrih nič drugega ne bo želela, kot da bi postala naslednji dan še en dan starejša, jaz pa obljubljam, da se bom naučil na pamet kako pesem in ji jo poklonil ob prvi priložnosti. Vse najboljše!

TIRELESS CREATION AND GETTING TO KNOW THE CREATOR, ON THE OCCASION OF THE JUBILEE OF PROFESSOR MARTINA OROŽEN AND THE 150TH ANNIVERSARY OF GRAZ SLAVIC STUDIES

The article discusses the importance of Graz Slavic studies, especially Slovene studies from the first chair at the lyceum in 1811 through the establishment of the Institute of Slavic Studies in 1871 to the present day. The immeasurable importance of the University of Graz and the city of Graz for the national and cultural identity of Slovenes in the 19th century and the scientific development of Slovene studies are also underlined. The pedagogical and scientific path of Professor Martina Orožen, who is celebrating this year her 90th anniversary, being of one of the leading Slovene dialectologists and researchers of the diachrony of the Slovene language, also was connected with the Graz Institute of Slavic Studies. Gratitude for her motivation of the younger generation, admiration for her knowledge and reflections on her linguistic philosophy also come to the fore.